

OS MATERIAIS METÁLICOS DO XACIMENTO DE SANTO TOMÉ DE NOGUEIRA (MEIS, PONTEVEDRA)

Por Juan Carlos LÓPEZ GARCÍA

Arqueólogo

Abstract: In this paper we are showing a summary of the results from the site of, especially regarding the metal items recovered during the excavations. These items are rather significant due to the singularity of some pieces.

Key words: Santo Tomé de Nogueira, Meis (Pontevedra), Iron Age, metal materials, fusiform pendants, beads, fibulae, arrow tips, bangles.

1. INTRODUCCIÓN

O xacemento de Santo Tomé de Nogueira localízase moi preto da igrexa parroquial, que da nome o xacemento, ó norte da mesma, no concello pontevedrés de Meis.

Este xacemento foi descuberto recentemente como consecuencia do control arqueolóxico vinculado ó P.C. «Autowía do Salnés. Treito: enlace coa PO531-Sanxenxo», intervención realizada pola arqueóloga Mª Pilar Fernández Pintos. Así, no transcurso do seu traballo quedaron ó descuberto varias evidencias da presencia deste novo xacemento, como unha casa circular con zócalo pétreo e tres fosas, así como abundantes restos de materiais cerámicos.

Estes achádegos, localizados na ladeira nororiental dun pequeno outeiro de pendentes moi suaves, foron o motivo que levou á D.X. de Patrimonio a prantexarse a realización dunha escavación en área en toda a superficie afectada polas obras, que atravesan o xacemento de leste a oeste, nunha lonxitude duns 200 m e cunha anchura media duns 20 m.

2. RESULTADOS DA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓXICA

Dende o punto de vista estratigráfico, os traballos realizados na presente intervención permitiron confirmar dous feitos xa apuntados nas sondaxes mecánicas previas: por un lado, os importantes desniveis existentes na zona de actuación como consecuencia dos aterrazamentos realizados para acondicionar o terreno para o cultivo, circunstancia que, como explicaremos máis adiante, provocou que a U.E. 1 teña unha potencia máxima da ata 2,3 m.; e por outro, a ausencia da U.E. 2 nunha parte importante do xacemento, motivo polo cal a U.E. 1 se converte na única unidade estratigráfica común a todo o xacemento.

Dentro deste primeiro estrato poderíamos distinguir ata catro niveis diferentes: por un lado, a U.E. 0a e U.E. 0b, que proceden dos aportes de terra realizados para a construcción das terrazas; e por outro, a U.E. 1a e U.E. 1b, que corresponderían á capa orgánica orixinal (estas dúas unidades tan só eran diferenciables nos arranques das terrazas, xa que as pendentes naturais do terreno, xunto co sistema de construcción das terrazas, provocaron que esta capa tan só se mantivera nesas zonas puntuais). Sen embargo, finalmente decidimos aunalas nun único estrato polas circunstancias que expoñemos a continuación:

- As diferencias entre as UU.EE. 0a/1a e 0b/1b teñen a súa base en pequenas variacións na cor, sendo as segundas (0b/1b), as más profundas, un pouco más claras. Esta diferencia, sen embargo, tén a súa orixe no oscurecemento que provocan as raíces na capa húmica superficial e, polo tanto, os dous estratos procederían do mesmo momento que os seus homónimos (0a/1a). Esta circunstancia explicaría unha primeira redución de catro a dous estratos: U.E. 0 e U.E. 1.
- A delimitación entre as UU.EE. 0 e 1 resulta moi imprecisa, xa que os aportes de terra realizados para a construcción das terrazas (U.E. 0) teñen unhas características idénticas á U.E. 1, motivo polo cal esta diferenciación tan só se pode facer naquelhas zonas que, por ter unha vexetación más frondosa no momento dos aterrazamentos, provocaron a aparición dun pequeno estrato vexetal máis oscuro como consecuencia dun proceso de putrefacción. Este feito, que tan só uidemos observar nalgúnha zona puntual, xunto coas zonas nas que se mantiña intacta a capa orgánica orixinal, permiteunos observar que este estrato tiña unha potencia que oscilaba entre 15 e 30 cm.

En definitiva, a **U.E. 1** estaría formada por un estrato de potencia moi variable (entre 15 cm. e 2,3 m.), de cor marrón escuro, de carácter arxiloso, pouco compacto e certa pedregosidade, composta básicamente por grava procedente da descomposición do granito local.

A U.E. 2, sen estar presente en todo o xacemento, tamén constituiría un estrato xeral do mesmo, xa que dita ausencia estaría vinculada ás modificacións antrópicas provocadas pola construción das diferentes estructuras arqueolóxicas, circunstancia que explicaremos de xeito exhaustivo nunha posterior publicación adicada a ditas estructuras.

Esta unidade, situada xusto por debajo da U.E. 1, presenta unha potencia muy reducida, entre 5 e 10 cm. Este estrato presenta unha cor ocre alaranxada, de carácter arxiloso, pouco compacto e bastante pedregosidade, especialmente con gravas de cuarzo e granito procedentes da descomposición do substrato xeolóxico natural.

Ademais, durante o proceso de escavación púdose constatar un feito significativo, que esta unidade xa existía no momento da construcción do poboado, como o amosa o feito de que algunas das estructuras foran escavadas tanto nesta unidade como no substrato xeolóxico. Esta circunstancia tamén provocou que os restos materiais recuperados en dita U.E. foran moi escasos e, posiblemente, froito de diferentes procesos de filtracións.

Polo que respecta ó resto das unidades estratigráficas rexistradas, éstas aparecen asociadas ás diferentes estructuras nas que foron localizadas, que, a xeito de resumo, poderíamos agrupalas nas seguintes categorías:

- 606 buratos de poste, ben illados ou ben formando parte dunha estructura máis complexa, de carácter habitacional. As dimensións son muy variadas, dende os más pequenos (10-18 cm. de diámetro) ata os más grandes (32-40 cm. de diámetro), inda que o grupo máis numeroso está representado por un tamaño intermedio, entre 18 e 32 cm. de diámetro. Polo que respecta á profundidade, ésta tamén é moi variada, oscilando dende os 5-10 cm. ata os 35-40 cm., inda que o grupo máis numeroso móvese entre 14 e 24 cm.
- 18 fosas, que se caracterizan por estar escavadas no substrato xeolóxico e/ou na U.E. 2, cunha planta tendente ó círculo ou a elipse, e da que resulta imposible precisar a súa funcionalidade.
- 16 estructuras lineais, incluíndo seis zanzas modernas para o cultivo de viñedos, dúas liñas de aterrazamento castreño para facilitar a habitabilidade do terreno e oito surcos ou pequenos rebaixes lineais escavados no substrato xeolóxico de tamaños moi diferentes, inda que se caracterizan por ser moi estreitas e pouco fondas: 8-10 cm. de ancho e 5-10 cm. de profundidade.
- 97 zapatas modernas, de planta rectangular, para o cultivo dos viñedos.
- 5 estructuras de combustión, denominación coa que facemos referencia a unha serie de depósitos que se caracterizan pola presencia de terra carbonizada e/ou rubrefactada, inda que as cinco estructuras catalogadas nesta categoría presentan características ben diferentes.

- 3 silos ou fosas de almacenaxe, xa abandoadas e colmatadas dúas delas con 25 fragmentos de moiños planos.
- 8 estructuras habitacionais, dúas delas superpostas, que presentan unha morfoloxía moi diferente, tanto na planta como no sistema constructivo, inda que todas teñan en común o emprego de materiais perecedeiros.

Polo que respecta ó sistema constructico detectamos tres morfoloxías diferentes: delimitación do contorno a través de buratos de poste illados, delimitación do contorno a través de pequenos surcos con postes intercalados e zócalos pétreos. Neste xacemento detectamos en dous casos a superposición de zócalos pétreos sobre outras estruturas anteriores realizadas a base de buratos de poste illados. Estas mesmas morfoloxías, con pequenas variacións, aparecen en diferentes xacementos castreños, inda que a conxunción das tres nun único xacemento tan só as documentamos no Castro da Graña.

Polo que respecta á planta tamén detectamos tres morfoloxías diferentes: circular, rectangular coa cabeceira semiesférica e ortogonal. A primeira, a más común, aparece documentada en tódolos xacementos de época castreña; mentres que as outras dúas presentan certa orixinalidade. Así, de estruturas rectangulares con cabeceira circular tan só atopamos paralelos, e moi escasos, en xacementos que corresponderían a momentos iniciais da Idade do Ferro ou da Primeira Fase da mesma, todas elas realizadas en materiais perecedeiros ou combinando éstes con zócalos pétreos.

- 11 estructuras indeterminadas que, por diferentes motivos, resulta complicado adscribilas a calquera dos grupos expostos anteriormente, tendo como único elemento común o tratarse de estructuras escavadas no substrato xeolóxico.

Por último, e polo que respecta ós restos materiais, sinalar que durante a intervención arqueolóxica foron rexistrados un total de 5497 fragmentos cerámicos que corresponden, cando menos, a dous momentos cronoculturais diferentes.

Por un lado, a cerámica de época castreña, que é a más representativa, cun total de 4115 fragmentos, caracterízase no seu conxunto por presentar un índice de fragmentación elevado e polo predominio do acabado alisado, atopándose nunha proporción cásique do doble de pezas alisadas sobre as pezas bruñidas. Predominan sobre todo fragmentos de panza (2980), bordes (480), colos (316) e, por último, fondos (221).

A cerámica decorada está escasamente representada, con tan só 168 fragmentos, entre os cais predominan os espatulados, as bandas bruñidas, os cepillados, as liñas incisas, as acanaladuras, as puntas de diamante, os cordóns aplicados e as retículas bruñidas, inda que xeralmente ningún destes grupos supera os dez exemplares.

Por último, dentro deste grupo da cerámica castrexa aparecen 7 fragmentos como indeterminados e 121 fragmentos de pallabarro, en moi mal estado de conservación.

Polo que respecta á **cerámica de época romana**, representada cun total de 1382 fragmentos, presenta unhas características de conxunto moi semellantes ás anteriores tanto no estado de conservación como no predominio do alisado, inda que tamén aparecen escasos fragmentos engobados e dous fragmentos de Sigillata.

Novamente hai un predominio dos fragmentos de panza (964), seguidos dos bordes (120), colos (75) e fondos (45), dos cais tres presentan o pé realizado.

Ademais, tamén se identificaron tres posibles fragmentos de ánfora y 171 fragmentos de cerámica de construción, básicamente tégula, nun estado de conservación regular.

Polo que respecta ós materiais líticos, atopámonos cun predominio cáseque exclusivo dos úteis vinculados á actividade agrícola, xa que das 119 pezas 109 corresponden a muíños planos e/ou barquiformes e a maos de muíño, non aparecendo ningún muíño de tipo circular.

3. OS MATERIAIS METÁLICOS

Durante o proceso de escavación recuperáronse un total de 27 obxectos metálicos (21 de bronce, 2 de ferro e 3 de prata) e unha escoria, posiblemente de cobre. Neste artigo tan só nos imos centrar nos obxectos de bronce más significativos, inda que tamén queremos reseñar a exhumación dos tres brazaletes de prata.

3.1. Os colgantes fusiformes ou amorcillados

Este tipo de colgante xa tén aparecido en outros xacementos galegos, xa que está documentado en castros de cronoloxía tan variada como o Castro de Toroso (VII-VI a.C.) ou o Castro de Toralla (V a.C.-I d.C.). Esta circunstancia levaría a Peña Santos a explicar que:

*«En cuanto al colgante fusiforme, nos sitúa ante un tipo relativamente común en los grupos europeos de Campos de Urnas (...), con presencia peninsular (...) en necrópolis tardías relacionadas con ese fenómeno como las de **Griegos** (...), **Navazo** (...) o **Molina de Aragón** (...). Como ya hemos repetido hasta la saciedad, también estos modelos, por su sencillez, muestran signos de gran perduración y su presencia se detecta en castros de la fase galaico-romana como **Santa Tegra**.»* (PEÑA SANTOS;1992:32)

Polo que respecta ós tres colgantes recuperados na presente actuación, podemos observar a presencia de dous modelos diferentes: un estilizado (ST-C-

22 e ST-C-26), cunha proporción anchura/lonxitude de 0,32 en ámbolos dous casos, a pesares de ter distinta lonxitude; e outro máis grosero (ST-C-11), cunha proporción anchura/lonxitude de 0,56. Este último moi semellante ó colgante fusiforme macizo localizado no Castro de Torroso, sobre o pavimento da cabana de planta circular, no Nivel VI, datado no século VII a.C. Pola contra, os colgantes deste tipo aparecidos no Castro de Toralla foron situados, polo seu autor, entre os séculos IV-I a.C. (HIDALGO CUÑARRO;1995:196).

En definitiva, ó contexto estratigráfico no que apareceron os tres colgantes (U.E. 1), de nula significación arqueolóxica, habería que engadir o amplio abanico cronolóxico no que os sitúan os diferentes autores, circunstancias que impiden calquera aproximación á súa cronoloxía.

3.2. As Doas

Durante a presente intervención localizáronse dúas doas de bronce (ST-C-14 e ST-C-15), inda que de diferentes tamaños. Así, a primeira mide 9 mm. de diámetro, 5 de oco interior e 2 mm. de grosor; mentres que a segunda mide 13 mm. de diámetro, 7 de oco interior e 3 mm. de grosor. Ademais, en ámbolos dous casos o grosor e a anchura do aro é idéntica, mantendo así unha mesma proporción.

Estes elementos de adorno persoal tamén son habituais nos castros galegos, aparecedendo novamente en contextos cronolóxicos moi dispares, como serían os castros de Torroso e Borneiro. Esta circunstancia tampouco permite aportar ningún dato relativo ós aspectos cronoculturais do noso xacemento.

Ademais das doas de bronce, durante o proceso de escavación tamén se recuperaron dúas doas vítreas:

- **ST-D-1:** doa de pasta vítreia, de tono azul mariño brillante, de 8 mm. de diámetro, con oco interior de 2 mm., e 5 mm. de grosor.
- **ST-D-2:** fragmento de doa de pasta vítreia, de tono azul mariño mate, de 10-11 mm. de diámetro, con oco interior de 3 mm., e 7 mm. de grosor.

Este tipo de pezas aparecen en cáseque tódolos castros galegos, con cronoloxías ben diferentes, motivo polo cal, a pesares de aparecer asociadas a dúas estruturas, é imposible facer calquera tipo de aproximación cronocultural. Esta é unha idea xa exposta reiteradamente por diferentes investigadores, sinalando ademais a súa orixe como producto de importación froito das relacións comerciais cos focos mediterráneos:

«Estas doas proceden do mundo mediterráneo, e son frecuentes tanto na Península Ibérica como nunha grande parte de Europa, desde inicios da Edade do Ferro ate época romana. No Noroeste tamén aparecen con abundancia nos castros (Borneiro, Castromao, Vigo, Briteiros, etc.). En Sto. Estev.,o da Facha descubriuse unha conta oculada de pasta vítreia en niveis dos séculos VI a IV a.C.

(Ferreira de Almeida e outros, 1981; 70); pero, noutros castros, como Sta. Trega ou S. Cibrán das Lás (Pérez Outeiriño, 1985;240-241) aparecen en niveis de época romana.

Non existe, hoxe por hoxe, unha clasificación destas doas que permita algúns tipos de precisións cronolóxicas. Pero, do que non cabe dúbida, é que se trata de produtos importados do sur da Península ou do ámbito mediterráneo; e, por tanto, as aparecidas na Forca hai que pónlas en relación directa coas importacións de cerámicas púnicas e áticas.» (CARBALLO ARCEO;1987:139)

3.3. As Fíbulas

Nesta escavación localizáronse dúas fíbulas de charnela con longo travesaño e pé alto, inda que presentan características morfológicas ben diferentes:

- **v ST-C-16:** fíbula en bo estado de conservación que, a pesares de aparecer en tres fragmentos, se pode reconstruir completamente. Esta fíbula estaría constituída por catro elementos:
  - Arco: trataríase dunha peza fundida cunha perforación na cabeceira para deixar pasar o eixo ou travesaño, cunha lonxitude de 32 mm. e unha altura de 22 mm., dándolle así un perfil de arco peraltado. Polo que respecta á anchura e ó grosor, na súa parte central, sería de 8 e 4 mm. respectivamente, tendo, polo tanto unha sección laminar. A parte superior do arco presenta unha decoración a base de incisións ou nervios lonxitudinais cun nervio central máis elevado que, na zona de unión co pé, vai xirando diagonalmente ata morrer no arranque da goteira.
  - Pé: as súas dimensións totais son de 18 mm. de longo e 27 mm. de alto, inda que nesta parte da fíbula podemos distinguir catro elementos.

Por un lado, o pé e a goteira, de 18 mm. de longo, teñen unha sección laminar, cunha anchura de 10 mm. e un grosor máximo de 2 mm. contra a goteira (esta última, a pestaña onde se fixa a agulla, mide 14 mm. de longo, 2 mm. de ancho e 2 mm. de fondo, inda que éstas dúas últimas medidas van disminuindo ata rematar en punta, no arranque do apéndice caudal).

O apéndice caudal mide 14 mm. de longo, cunha sección tamén laminar, de 7 mm. de ancho e un grosor de 2 mm. que se incrementa ata 3 mm. na zona de unión co remate do apéndice caudal.

O remate do apéndice tería forma troncocónica, de 15 mm. de longo e 18 mm. de diámetro na base, medida que irá disminuindo ata acadar os 10 mm. na parte central. Por último, no extremo distal tén unha chapiña

circular de 18 mm. de diámetro e 1 mm. de grosor. Este elemento, cando menos, presenta unha banda de liñas incisas que circundan a parte central deste remate.

— Travesaño ou eixo: este elemento está formado por un pequeno aramio de bronce do que descoñecemos o diámetro e a sección circular, mentres que a súa lonxitude total é de 85 mm. Esta medida tamén inclúe os remates, de 8 mm. de longo e 8 mm. de diámetro máximo –na metade proximal e no extremo distal-, mentres que na metade distal o diámetro e de 5 mm. Este remate é moi semellante ós empregados nos torques do tipo asturorcaláico, formado por un doble motivo de escocia e tronco de cono, inda que neste caso se engade a mesma chapiña en forma de disco que presentaba o extremo distal do remate do apéndice caudal. Por mor do seu estado de conservación non podemos precisar se teñen elementos decorativos.

Ademais, o eixo está totalmente recuberto por dous aramios, un a cada lado da cabeceira do arco, que xiran sobre o travesaño formando 15 espiras no lateral derecho e 16 no lateral esquerdo. Estes aramios, que manteñén un grosor bastante uniforme -entre 1 e 1,2 mm.-, van ir aumentando o diámetro do travesaño dende os 5 mm. nos extremos ata os 8 mm. na parte central do eixo. Este feito tén a súa explicación na presencia dun recubrimento vexetal, documentado na seguinte fíbula, que serve para protexer o eixo e realzar o conxunto do travesaño, inda que a súa principal función é a de servir de elemento de suxección que impida os movementos vasculantes do eixo, xa que este é de menor tamaño que a perforación da cabeceira do arco.

— Resorte: trátase dunha charnela de bisagra constituída por dúas chapiñas circulares perforadas (9 mm. de diámetro e 2 mm. de grosor) unidas por unha pequena ponte (14 mm. de alto, 10 mm. de ancho e 2 mm. de grosor), situada baixo o arco da fíbula que impide o movemento da agulla unha vez pechada. O arranque da agulla atópase na parte inferior da chapiña do lado esquerdo. Esta agulla tiña 33 mm. de longo, inda que só se conserva a metade distal, cunha lonxitude de 17 mm. e unha sección circular de 3 mm.

• v **ST-C-17**: fíbula en péssimo estado de conservación da que se recuperaron cinco fragmentos correspondentes a parte da cabeza e o travesaño ou eixo, remate do travesaño, parte do arco, a goteira ou pestaña e o remate do apéndice caudal. Esta fíbula estaría constituida por catro elementos:

— Arco: trataríase dunha peza fundida cunha perforación na cabeceira para deixar pasar o eixo ou travesaño. Descoñecemos a súa lonxitude, mentres que a anchura e o grosor, na súa parte central, sería duns 3 mm., cunha sección cuadrangular.

- Pé: desta parte tan só conservamos os dous extremos (goteira e remate do apéndice caudal), polo que tamén descoñecemos a súa lonxitude. Pola contra, a parte conservada permitenos coñecer a anchura (5 mm.) e grosor (1 mm.) do apéndice caudal, que tería unha sección laminar. Sen embargo, na zona de unión co remate do apéndice vai engrosando ata acadar unha sección rectangular de 5 mm. de lado. Por último, o remate do apéndice tería forma cónica, co interior oco, sendo imposible preciar, por mor do estado de conservación, se presenta algúnsha decoración neste elemento.
- Travesaño ou eixo: este elemento está formado por un pequeno aramio de bronce de sección circular, de 1 mm. diámetro e 88-90 mm. de longo, rematado nos seus extremos por unhas pequenas bolas esféricas de 5 mm. de diámetro (só se conserva, fragmentada, unha delas). Ademais, na zona de contacto entre o travesaño e a perforación da cabeceira do arco da fíbula atopamos un recubrimento de madeira que serve tanto para protexer o travesaño como a xeito de calzo para conseguir que o eixo, de menor tamaño que a perforación, quede totalmente suxeito.
- Resorte: trátase dunha charnela de bisagra constituída por dúas chapiñas circulares perforadas (7 mm. de diámetro, cun oco interior de 4 mm., e 2 mm. de grosor) unidas por unha pequena ponte (10 mm. de alto, 7 mm. de ancho e 2 mm. de grosor), situada baixo o arco da fíbula que impide o movemento da agulla unha vez pechada. O arranque da agulla atópase na parte inferior dunha das chapiñas.

Esta última fíbula é moi semellante á localizada na Fase I do Castro de Baroña, feito que se pode observar tanto pola documentación gráfica aportada polos autores como pola descripción que fan desta peza:

«A de maiores dimensións (...) encóntrase moi alterada... resultando un exemplar de arco alto, casi en ferradura, de sección circoar e cunha suave decoración incisa no dorso. Descoñecemos a inclinación do pé así como se poseía ou non goteira, mais temos o seu botón terminal, cónico e oco, decorado con finos círculos, máis espaciados os exteriores e gradualmente más próximos os interiores; o espacio entre os más exteriores está recheo con incisións oblicuas e contrapostas dando lugar a unha decoración en espiña de peixe. A cabeza da fíbula é un arco fechado que se artella co travesaño; este último está constituido por un eixo central de bronce recubierto de madeira e novamente revestido de bronce, deixando esta última capa lugar para o encaixe da cabeza; arredor desta vai un fío de bronce que non sabemos explicar. Os remates están perdidos e a agulla partida.

Das outras dúas fíbulas (...) atopouse o travesaño con restos dos botóns terminais esféricos. O eixe é de bronce revestido de madeira como no caso anterior, o que indica unha mesma técnica, e no centro deixa un espazo más estreito onde se artella a cabeza; arredor desta voltamos a atopar o fío de bronce referido na anterior.» (CALO LOURIDO, SOEIRO; 1986:14)

Segundo os autores da escavación, este xacemento funcionaría entre o século I a.C. e o I d.C., inda que revisións posteriores levan as fases máis antigas deste castro ata o século IV.

Polo que respecta á primeira fíbula, os motivos decorativos do arco e a morfoloxía son moi semellante o modelo 7 (*Fíbulas de pie vuelto*) de Argente Oliver, concretamente o tipo 7D (*Fíbulas con prolongación del pie fundida al puente*), última evolución deste modelo, que se situaría entre os séculos IV-III a.C. Ademais, tanto as espirais como os remates do travesaño e do apéndice caudal recórdannos moito os torques asturorcalaiscos, que algúns autores sitúan tamén entre os séculos IV-III a.C. por mor da utilización da soldadura para as unións entre aros e terminais, os terminais ocos e o aramio enrolado rematado por motivos en espirais (PEREA; 2003:147).

3.4. A Punta de Frecha

Esta peza (ST-C-9) corresponde a unha punta de forma lanceolada, cos bordes en dobre filo, mellado polo seu uso, ó igual que a punta, que está algo achata da polos impactos, con rotura no enmangue da peza. As súas dimensións son de 6,2 cm. de lonxitude, 3,1 cm. de anchura máxima (1,1 cm. de ancho máximo da folla) e 2 mm. de grosor máximo; mentres que o enmangue, en cubo, mide 1,5 cm. de oco e 2 mm. de grosor, medidas que van disminuindo cara a punta.

Pola súa morfoloxía, esta peza estaría incluída no tipo 11b de J. Ramón (1983) e de Ferrer (1996) e no tipo XIII de Elayi, Planas (1995).

Estas puntas de frecha aparecerían na Península Ibérica no século VII a.C., rompendo co sistema tradicional de enmangue polo pedúnculo, alcanzando a súa máxima difusión no século VI a.C. para rematar desaparecendo, como moito, no século IV a.C. (QUESADA SANZ, 1997:447-448).

Esta tipoloxía sería a máis extendida, xa que das puntas estudiadas por F. Quesada, o 85% corresponderían ó tipo 11, das cais o 73% serían do tipo con arpón lateral (11a) (QUESADA SANZ, 1997:445). No caso que nos atinxe tam-pouco poderíamos descartar que se correspondese con esta última tipoloxía, xa que nos falta esa parte da peza, inda que esta variación non suporía ningunha modificación no aspecto cronolóxico.

3.5. Os Brazaletes

Trátase de tres pezas (ST-C-6/7/27), fabricadas en prata, que presentan unhas características morfolóxicas e ornamentais moi semellantes, inda que da terceira só se recuperaron algúns fragmentos. De feito, os tres brazaletes apareceron xuntos, un sobre outro, atados por un fío que se conservou parcialmente.

Sen embargo, nestes momentos, estas pezas están en proceso de estudio e documentación, o que unido a especial significación das mesmas, optamos por deixar o seu estudio máis exhaustivo para unha posterior publicación, expoñendo agora tan só algunha das súas características básicas.

Estes brazaletes presentan idéntica morfoloxía, conformados por unha placa trapezoidal que se vai cerrando cara os bordes, que están lixeiramente curvados. Así, as súas dimensións aproximadas serían de 13 e 10 cm. de lonxitude, 6,9 cm. de anchura máxima e 0,4-0,5 mm. de grosor. Ademais, nos bordes, na súa parte central, presentan unha pequena perforación de pouco máis de 1 mm. para servir de suxección.

Dende o punto de vista ornamental, os tres brazaletes presentan a súa superficie totalmente decorada, cunha idéntica partición dos campos ornamentais, inda que os motivos decorativos presentan pequenas variacións entre eles, incluindo un amplo repertorio iconográfico.

López García, J. C.

FIGURA 1: Vista aérea xeral do xacemento.

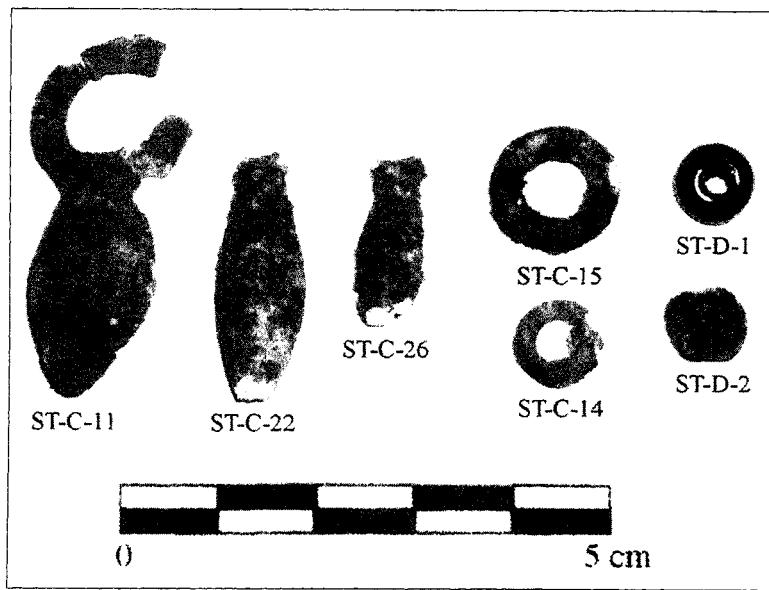

FIGURA 2: Vista dos colgantes e das doas, tanto metálicas como vítreas.

Os materiais metálicos...

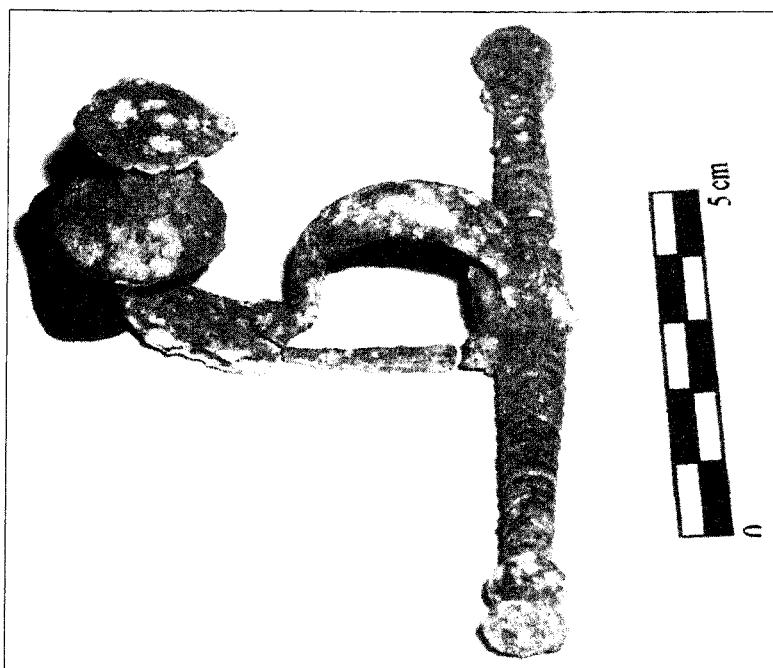

FIGURA 3: Vista da fíbula ST-C-16.

FIGURA 4: Detalle da cabeceira da fíbula ST-C-16.

López García, J. C.

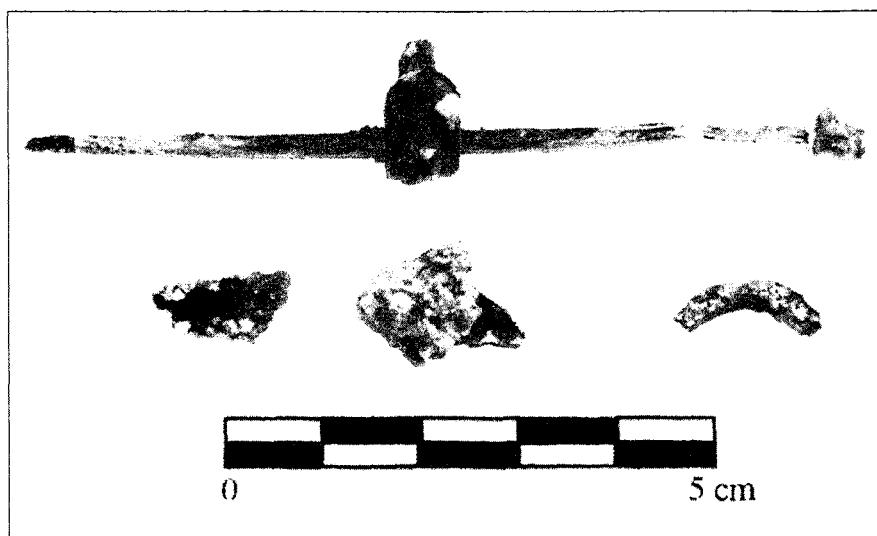
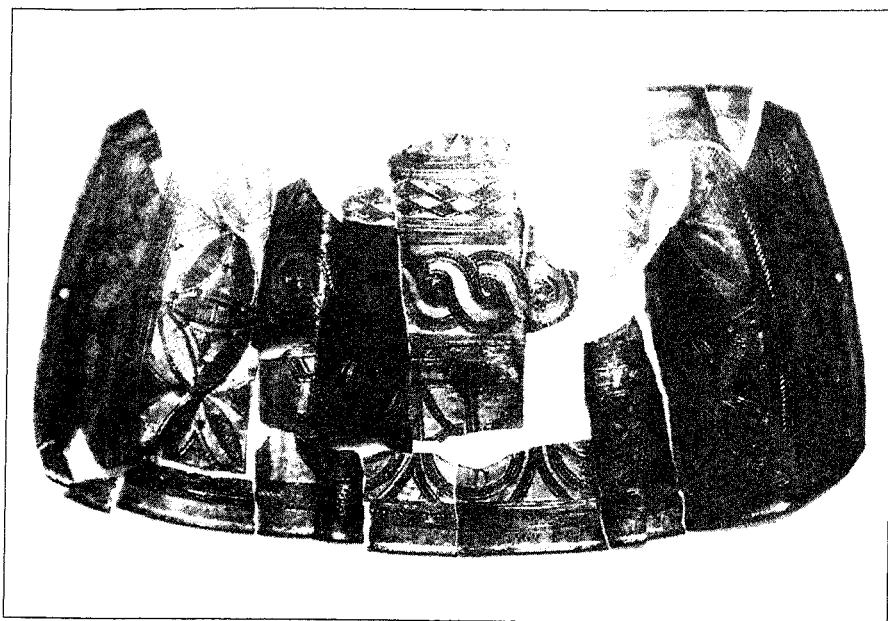

FIGURA 5: Vista da fíbula ST-C-17.

FIGURA 6: Vista da punta de frecha.

Os materiais metálicos...

FIGURA 7: Vista do brazalete ST-C-06.

FIGURA 8: Vista do brazalete ST-C-07.

López García, J. C.

FIGURA 9: Vista do brazalete ST-C-07 xa restaurado.

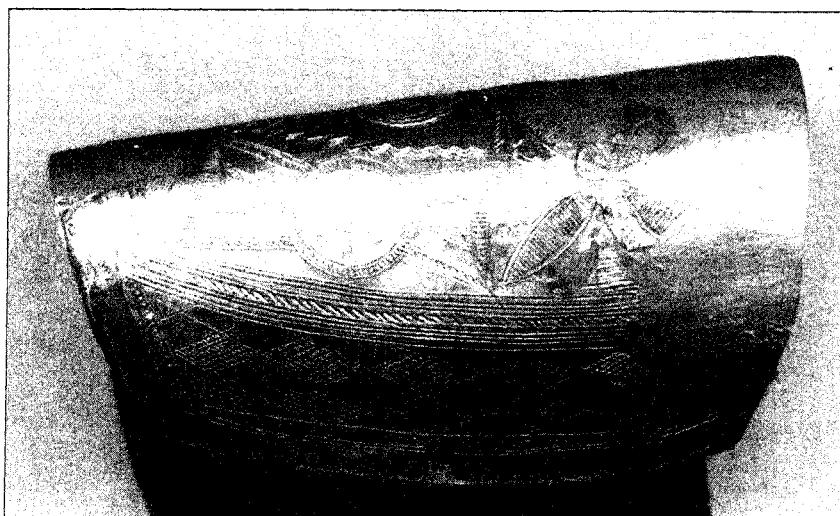

FIGURA 10: Vista do lateral do brazalete anterior.

4. BIBLIOGRAFÍA

- ARGENTE OLIVER, J.L. (1994): *Las fíbulas de la Edad del Hierro en la Meseta Oriental. Valoración tipológica, cronológica y cultural.* Excavaciones arqueológicas en España, 168. Ministerio de Cultura. Madrid.
- CALO LOURIDO, F.; SOEIRO, T. (1986): *Castro de Baroña. Campañas 1980/1984.* Arqueoloxía/Memorias 6. Xunta de Galicia. Pontedeume.
- CARBALLO ARCEO, L.X. (1987): *Castro da Forca. Campaña 1984.* Arqueoloxía/Memorias 8. Xunta de Galicia. Pontedeume.
- HIDALGO CUÑARRO, J.M. (1995): «Nuevas aportaciones al estudio del castro de la isla de Toralla (Vigo)», *Actas del XXII CNA, Vigo, 1993*, Vól. II. pp. 195-202. Vigo.
- MEIJIDE CAMESELLE, G. (1990): «Tres dataciones de C 14 del Castro de A Graña (Toques, A Coruña) y su contexto arqueológico», *Gallaecia* 12. pp. 111-134. Sada.
- PEÑA SANTOS, A. (1992): *Castro de Torroso (Mos, Pontevedra). Síntesis de las Memorias de las Campañas de excavaciones 1984-1990.* Arqueoloxía/Memorias 11. Xunta de Galicia. Pontedeume.
- PEREA, A. (2003): «Los torques castreños en perspectiva», *Brigantium*, 14. pp. 139-149. A Coruña.
- QUESADA SANZ, F. (1997): *El armamento ibérico. Estudio tipológico, funcional, social y simbólico de las armas en la cultura ibérica (siglos VI-I a.C.).* Monographies instrumentum, 3. Éditions monique Mergoil.
- ROMERO MASÍA, Ana, 1987: *Castro de Borneiro. Campañas 1983-1984.* Arqueoloxía/Memorias 7. Xunta de Galicia. Pontedeume.